

Олександр Орлов

завідувач кафедри інформаційних технологій і систем управління
ХРІДУ НАДУ при Президентіві України, д держ.упр., доцент.

МІСЦЕ СОЦІАЛЬНОГО ДІАЛОГУ НА ШЛЯХУ ДО СОЦІАЛЬНОГО КОНСЕНСУСУ.

Узагальнено поняття соціального діалогу та визначено його місце у процесі досягнення суспільного консенсусу. Показано, що діалог є необхідною умовою формування соціальних цінностей, інструментом групової ідентифікації та соціалізації і, таким чином, фундаментом становлення демократії – форми державного правління, яка кожен день тестується на спроможність громадян домовлятися.

Ключові слова: соціальний діалог, консенсус, суспільні цінності.

Olexandr Orlov

THE PLACE OF SOCIAL DIALOGUE ON THE WAY TO SOCIAL CONSENSUS.

Generalized notion of social dialogue and its place in the process of achieving social consensus. It is shown that the dialogue is a prerequisite for the formation of social values, the instrument group identification and socialization. And thus the foundation of democracy - a form of government that every day is tested on the ability of citizens to negotiate.

Keywords: social dialogue, consensus, social values.

Александр Орлов

МЕСТО СОЦИАЛЬНОГО ДИАЛОГА НА ПУТИ К СОЦИАЛЬНОМУ КОНСЕНСУСУ

Обобщено понятие социального диалога и определено его место в процессе достижения общественного консенсуса. Показано, что диалог является необходимым условием формирования социальных ценностей, инструментом групповой идентификации и социализации и, таким образом, фундаментом становления демократии – формы государственного правления, которая каждый день тестируется на возможность граждан договариваться.

Ключевые слова: социальной диалог, консенсус, общественные ценности.

Сьогодні у нашій країні як ніколи нагальними постають питання пошуку шляхів соціального консенсусу. У прийнятому в 2010 р. Законі «Про соціальний діалог в Україні» Соціальний діалог визначається як «процес визначення та зближення позицій, досягнення спільних домовленостей та прийняття узгоджених рішень сторонами соціального діалогу, які представляють інтереси працівників, роботодавців та органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, з питань формування та реалізації державної соціальної та економічної політики, регулювання трудових, соціальних, економічних відносин». А в його преамбулі йдеться, що «Цей Закон визначає правові засади організації та порядку ведення соціального діалогу в Україні з метою вироблення та реалізації державної соціальної та економічної політики, регулювання трудових, соціальних, економічних відносин та забезпечення підвищення рівня і якості життя громадян, соціальної стабільності в суспільстві».

Здавалося б, а як же інакше? Чудові слова. Люди повинні домовлятися, приходити до єдиної думки. Простий логічний ланцюг – суперечності, обговорення, переговори, узгодження позицій, компроміс, консенсус.

Чому ж все це так часто не спрацьовує? Чому люди так часто не можуть домовитися? Чи не криється системне протиріччя в самій постановці питання. Чи правомірно ототожнювати діалог з переговорами? Наприклад, з переговорами політиків? Що таке переговори? Це змагальний процес. Процес зіткнення позицій різних сторін, які відстоюють свої інтереси.

Все існування людства пов'язане з боротьбою за ресурси, за їх виробництво і перерозподіл. Перерозподіл може проходити двома основними способами: захоплення (видобуток) і обмін. Саме процес

обміну включає в себе переговори як необхідний інструмент такої дії.

З процесом захоплення все порівняно просто. Сила дає можливість присвоєння ресурсів. Незважаючи на всі супутні гасла, політична боротьба, врешті-решт, йде за різні види ресурсів. Заради захоплення ресурсів, починалося і велося більшість воєн. Не випадково, прусський військовий теоретик генерал Карл фон Клаузевіц дав визначення війни як продовження політики із залученням інших засобів, а майже через 100 років В. Чернов не менш переконливо зауважив, що В. І. Ленін, безсумнівно, перевернув би це формулювання і сказав би, що політика є продовженням війни, але вже в іншій формі [5]. Війни, де переговори стають не менш ефективною зброєю, ніж танки та ракети.

Переговори – один з основних інструментів політики. Саме в ході переговорів виникають і руйнуються коаліції – структурується політичний простір суспільства. У ході переговорів стикаються думки і знаходяться компроміси. Переговори – інструмент політики, яка, за словами О. фон Бісмарка, є мистецтвом можливого. І переговори – це те поле бою, де це мистецтво являє себе.

Таким чином, переговори самі є джерелом ресурсів. Сутність цих ресурсів полягає в структуруванні – систематизації суспільних відносин, в тому числі й міждержавних. Це не тільки вербування союзників, створення коаліцій, а й створення і вдосконалення правової бази, формування центрів сили – суб'єктів переговорного процесу. Переговори – мирне змагання зі своїми правилами і прийомами – дозволеними і забороненими. Переговори – відстоювання своєї позиції і спростування аргументів супротивника. Торгівля і компроміси, обмін одних ресурсів на інші, комбінаційні ходи і пастки... Хто виграє на

переговорах? Той, у кого більше ресурсів, і той, хто вміними краще розпоряджатися, адже вміння – це теж ресурс. Чи може на переговорах перемогти зло? Так, якщо на цих переговорах у зла виявилася перевага в ресурсах.

А істина? Правда (істина) – вона на боці великих батальйонів, або у сильного завжди безсилий винен (не правий). Вірно і зворотне твердження – сила в правді (проте, наскільки складніше довести це – зворотне твердження).

Переговори не ставлять за мету переконати сторони в правоті однієї з них. Їх мета – досягнення такого компромісу, який хоча б у мінімальному ступені задовольняв сторони на даний момент. Результати переговорів ніколи і нікого не влаштовують повною мірою – вони приймаються вже з прицілом на можливість їх перегляду. Вони лише фіксують status quo на поточний історичний момент. Не випадково, результати переговорів фіксуються в договорах. А самі документи з текстом договорів намагаються ретельно захистити не тільки підписами та печатками, а й навіть взяттям у заручники представників від сторін, що домовляються.

➤ Мета дослідження полягає в узагальненні поняття соціального діалогу та визначенні його місця у процесі досягнення суспільного консенсусу.

➤ Насамперед зазначимо, що саме тлумачення сутності терміну «діалог» виявляється досить складним та неоднозначним.

Діалог (від грец. Διάλογος – розмова, бесіда; букв. «через мову»), процес спілкування, зазвичай мовно, між двома або більше особами. Більш окремі значення терміна «діалог»: 1) літературний твір, написаний у формі бесіди між героями (наприклад, діалоги Платона); 2) взаємодія, спрямована на досягнення взаєморозуміння, особливо в політиці (наприклад, діалог між владою і опозицією).

Помилково є думка, що термін «діалог» передбачає наявність рівно двох учасників (грецький префікс діа- «через» в слові діалог і грецьке ді- «два» схожі лише зовні). У діалозі може бути будь-яка кількість учасників, тому в терміні «полілог», який іноді вживається в значенні «розмова багатьох учасників», немає ніякої необхідності. Тобто, в послідовності монолог, діалог, полілог – зайве саме слово діалог, оскільки не несе кількісних ознак. І ще один аргумент: відомі, наприклад, діалогія, трилогія – але триалогія немає!

Діалог часто протиставляється монологу (грец. «мова одного»). Якщо діалог – це спільна мовна діяльність двох або більше осіб, а також результат такої діяльності, то монолог – це мова одного. Однак, монолог, як і будь-яка мова, передбачає не тільки того, хто говорить, але й адресата мовлення. Специфіка монологу полягає лише в тому, що роль промовця не переходить від однієї особи до іншої. У літературознавстві популярна традиція, що веде початок від досліджень М. М. Бахтіна, згідно з якою літературні твори, які з формальної точки зору є монологами, в глибинному сенсі є діалогами – діалогами між автором, його героями і читачем. У цьому випадку у творі нібито одночасно «звучать» голоси кількох суб'єктів і виникає ефект діалогічності, або, за М. М. Бахтіним, «поліфонії». Таким чином, навіть монолог за певних умов може стати однією з форм діалогу.

Звертаючись до сутності діалогу в його сократівському розумінні, не можна не помітити його протиставлення софістиці. Діалог – шлях до знання, до істини через обговорення, обговорювання питання. Софістика – вміння перемагати в суперечці.

Для Сократа мета і вищий сенс філософського діалогу – в пошуці істини, у прагненні до істини, в осягненні істини спільно з співрозмовником.

Навпаки, софісти відстоюють діаметрально протилежний погляд на цілі діалогу. Для Горгія (героя діалогу Платона «Горгій») філософський діалог – це, насамперед, боротьба антагоністів, непримиренний конфлікт опонентів, суперечка. Тобто, вже у філософів давнини існувало розуміння того, що діалог – це не суперечка, не змагання самолюбств, а метод одночасно і пізнання, і виховання.

У ранніх діалогах спосіб ведення розмови Сократом Платон називає еленхусом – спростуванням. Темою еленктичних (діалектичних) бесід в основному стають етичні розвідки. При цьому постановка питання «що таке мужність», «чеснота», «благочестя» тощо. відбувається таким чином, що змушує співрозмовника самому доходити до сутності предмета обговорення. Тим самим, співрозмовник змушений звертатися до власного розуміння цих начебто відомих усім речей, що приводить його до необхідності шукати несуперечливі сенси, щоб не суперечити самому собі. У діалогах цього періоду еленктика не намагається щось ствердити, співрозмовники цих діалектичних пошуків залишаються нібито ні з чим. Однак саме тут формується основа для майбутньої методології пізнання буття в усіх його проявах. Ця основа – природа самого еленхуса, що утворює умови еленктичного випробування, коли по-справжньому виникає ця процедура самоспростування. Тобто діалог – такий спосіб перемовин, де домовленість досягається не завдяки компромісу, а завдяки створенню спільних цінностей.

Подальший розвиток ідеї діалогу знаходимо у Л. Фейєрбаха, який вперше запропонував шукати людську сутність не в самій людині, а в її спілкуванні, в єдності людини з людиною. Тобто, на думку Л. Фейєрбаха, діалог – це спосіб прояву людини соціальної. Саме в діалозі формується система соціальних цінностей людини, відбувається її виховання.

Так що ж таке соціальний діалог? Це процес пошуку тих соціальних цінностей, навколо яких можуть об'єднатися представники різних сторін. Це процес пошуку і формування спільного для різних соціальних груп розуміння справедливості. Це створення таких умов спільного життя, де ця справедливість зможе бути реалізована. І тільки через таке розуміння соціального діалогу всіма суб'єктами переговорного процесу, які представляють інтереси працівників, роботодавців та органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, з питань формування та реалізації державної соціальної та економічної політики, регулювання трудових, соціальних, економічних відносин, має лежати шлях до суспільного консенсусу.

З розвитком цивілізації урізноманітнюються і форми існування діалогу. «Чим складніше суспільство – тим напруженішим стає діалог. Чим інтенсивніший діалог – тим більше інновацій і ширше різноманітність, тим інтенсивніший розвиток. Так закручується спіраль історичної динаміки» [3, с. 92].

Також не можна не відзначити підвищення ролі сучасних технологій діалогової комунікації в політиці, коли телебачення стало когнітивним протезом соціуму. П. Бурдье ще в середині 90-х рр. XX в., писав, що «помалу телебачення, яке насамперед є інструментом відображення реальності, перетворюється на інструмент створення реальності. Ми все більше і більше наближаємося до простору, в якому соціальний світ не тільки описується, але і створюється телебаченням» [2, с. 36].

«Вбудовані» в суспільство телебачення та Інтернет нібито «диссимулюють» себе: вони стають не просто

образом соціальної реальності, але її органічною частиною, одним з ключових засобів її конструювання... «Політична система продовжує існувати, тільки вона не може вже приймати рішення незалежно від посередницьких практик масмедіа» [2, с. 92].

Якщо в доінформаційну еру людська особистість, її система цінностей формувалася виключно в процесі спілкування всередині порівняно замкнутої групи, і тому цінності особистості здебільшого збігалися з груповими цінностями, то сьогодні, в епоху глобалізації інформаційних потоків, розмивається не тільки групова ціннісна ідентифікація, але руйнується (або навіть не виникає) сама ціннісна система як така.

У своїй знаменитій промові на святкуванні 75-річчя Нью-Йоркського суспільства за етичну культуру в 1951 році «The Need for Ethical Culture» А. Ейнштейн підкреслив: «Я дійсно вважаю, що надмірний акцент на суто інтелектуальній позиції в нашій освіті, часто цілком спрямованому на практику і факти, безпосередньо привів до знецінення етичних цінностей. Я не так багато думаю про безпеки, які технічний прогрес безпосередньо висуває людству, такими як удушення спільних роздумів «матеріально-фактичної» звичкою мислити, яка пролягла убивчим холодом між людськими взаєминами. <...> Страшна дилема світової політичної ситуації має багато спільного з цим гріховним недоглядом з боку нашої цивілізації. Без «етичної культури» немає ніякого порятунку для людства.»

Відсутність етичної культури, в свою чергу, призводить до нерозбірливості в засобах досягнення мети. Знову і знову витягується на світ старовинне ієзуїтське гасло «Мета виправдовує засоби». Коли ж мова йде про цілі в моральній сфері, то використання для їх досягнення будь-яких засобів, зняття моральних обмежень для вибору цих самих засобів позбавляє сенсу і саму мету, тим більше, найчастіше під «засобами» мається на увазі ніщо інше, як насильство.

Протиставляючи владу і насильство (Ханна Арендт): «Суть всякого правління становить влада, а аж ніяк не насильство. Насильство за самою своєю природою є не більш, ніж збрарддя; як будь-який засіб, воно незмінно потребує наявності якоїсь направляючої мети, що служить до того ж його виправданням. А те, що саме по собі потребує виправдання або обґрунтування, не може бути сутністю чого б то не було». «Влада ж зобов'язана своєю легітимністю «споконвічному об'єднанню зусиль». При цьому відсутність суспільного визнання влади призводить до того, що сама влада починає залежати від насильства: «Там, де насильство перестає отримувати підтримку з боку влади і не стримується владою, відбувається добре відома зміна місць відносно мети і засобів. Засоби руйнування тепер починають визначати мету, внаслідок чого метою виявляється руйнування усілякої влади. Терор – це форма правління, що встановлюється тоді, коли насильство, зруйнувавши усіляку владу, зберігає за собою повний контроль» [1].

Виникає законне питання, що може зупинити владу в процесі такого наростаючого зісковзування до терору. Такими запобіжними чинниками можуть бути або адекватна сила, або домовленості між самодостатніми, тому незалежними суб'єктами. У демократичній державі учасниками переговорів можуть стати і стають всі структури громадянського суспільства, як кажуть, за визначенням, а якість суб'єктів вони набувають завдяки, знов таки, наявності у всіх них спільних демократичних цінностей.

Ця обставина має не тільки абстрактно-теоретичне або суто моральне значення – воно може ставати пи-

танням виживання політичних спільнот. У справжньому громадянському суспільстві складаються особливі системи комунікації, коли в ході суспільного діалогу усвідомлюються інтереси, виробляються позиції і програми дій. Завдяки цьому, у випадку серйозної (внутрішньої чи зовнішньої) небезпеки для суспільства, кожна його група здатна швидко оцінити відповідність можливих змін своїм інтересам, причому зробити це незалежно від здатності самої влади до громадянського діалогу. Тим самим, громадянське суспільство здатне захистити владу, «навіть якщо за безліччю другорядних проблем до цієї влади є серйозні претензії» [4].

Так, якщо навіть у демократичній державі, у розвинутому громадянському суспільстві можуть виникати проблеми з артикуляцією і урахуванням інтересів найрізноманітніших груп, то у недемократичній – при вирішенні рішення суперечностей переговорний процес майже завжди замінюється проявом насильства різного роду. Це буде не тільки пряме насильство, частіше воно буде маскуватися під цивілізаційні норми, наприклад, під виглядом суворого дотримання законів, але реалізованого у вигляді вибіркового правосуддя. У недемократичній державі відбувається деінституалізація самої процедури переговорів, але навіть за відсутності самого переговорного процесу соціальний діалог може існувати. І саме у діалозі всередині владних і моральних еліт, серед суб'єктів, рівновеликих у соціальному аспекті, може виникнути те, що зветься суспільним діалогом в його сутнісному розумінні.

✎ Таким чином, приходимо до розуміння того, що діалог не є процесом перемовин, а лише необхідною умовою самої здатності домовлятися, способом і інструментом формування та вдосконалення особистості. Умовою формування як індивідуальних, так і групових цінностей, інструментом групової ідентифікації та соціалізації. І, нарешті, фундаментом становлення демократії – форми державного правління, яка кожен день тестується на договороспроможність громадян, що входять до різних соціальних груп, і можлива тільки за умови досягнення і збереження її достатнього рівня. Громадянами не народжуються, громадянами стають, навчаючись слухати не тільки самого себе. Але, як виявилось, це вміють далеко не всі. З утратою патріархальних відносин, з розмиванням моральних норм, з втраченою, значною мірою, традицій родинного і релігійного виховання, зі зростанням індивідуалізації суспільства культура діалогічного мислення занепадає. Тому держава має зосереджувати увагу на підвищення діалогічної культури при розробці відповідних навчальних програм навчальних закладів усіх рівнів.

Література.

1. Арендт Х. О насилии / Х. Аренд // Мораль в политике : хрестоматия / Отв. ред. Б. Г. Капустин М. : КДУ ; МГУ, 2004. – 320 с.
2. Бурдые П. О телевидении и журналистике / П. Бурдые; пер. с. фр. Т. В. Анисимовой и Ю. В. Марковой. – М. : Фонд научных исследований «Прагматика культуры», Институт экспериментальной социологии, 2002. – 160 с.
3. Яковенко И. Г. Город в пространстве диалога культур и диалог города // Социокультурное пространство диалога. – М. : Наука, – 1999. – С. 92.
4. Кара-Мурза С. Экспорт революции. Саакашвили, Ющенко... / С. Кара-Мурза, С. Телегин, А. Александров, М. Мурашкин – [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://www.kara-murza.ru/books/export/index.htm>.
5. Чернов В. М. Ленин глазами соперника // Огонек. 1991. – № 17. – С. 6–7.